

СЛОВО

№ 1 (76), січень – лютий 2020 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

ПІД ГЕТЬМАНСЬКОЮ БУЛАВОЮ

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
«Палац гетьмана
Кирила Розумовського»
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Після 1709 р. імперська політика щодо Гетьманщини була послідовно жорсткою, всіляко обмежувалися права, економічний розвиток і культурно-духовне життя на її теренах. Гетьмани України Іван Скоропадський, Павло Полуботок, Данило Апостол, незважаючи на складні політичні обставини боролися за повернення прав і свобод Гетьманщини.

Після смерті Д. Апостола керівництво Гетьманщиною на 16 років перейшло Правлінню гетьманського уряду, керівну роль у якому відігравали російські чиновники. Це посилювало контроль та втручання Російської імперії у внутрішні справи Гетьманщини.

Бажання мати власну державу не згасало в думках борців за державність. Так, представники козацької старшини Яків Лизогуб, Микола Ханенко, Василь Гудович у 1744 та 1746 рр. офіційно клопотали про відновлення Гетьманства в Україні. Результатом багаторічної системної роботи став

указ імператриці Єлизавети Петрівни від 5 травня 1747 р. «Про буття в Малоросії гетьманові за колишніми правами і звичаями». 22 лютого 1750 р. у м. Глухові відбулося урочисте обрання Кирила Розумовського гетьманом України. Того ж року справи Гетьманщини передавалися до Колегії іноземних справ, що засвідчувало її визнання як іноземної держави.

Кирило Розумовський добре розуміє, що одним із символів боротьби українців за власну незалежну державу є місто Батурин, тож прохає імператрицю Єлизавету про перенесення до нього гетьманської столиці. Наслідком прохання гетьмана став указ від 24 липня 1750 р., яким закріплювався статус Батурина як гетьманської столиці.

За своє 14-літнє гетьманування Кирило Розумовський реалізував адміністративно-територіальну та судову реформи, сприяв економічному розвитку Гетьманщини. Згідно доручення гетьмана у 1760 р. був розроблений проект заснування вищого навчального закладу європейського типу в гетьманській столиці: «Проект к учреждению университета Батуринаского, 1760 года». Всі ці прагнення гетьмана підтверджують слова відомого історика О. Оглобліна: «Це була доба останнього піднесення старої козацько-гетьманської держави, доба економічного зростання Лівобережної України та буяння української національно-політичної думки, доба блискучого розквіту української культури та мистецтва». Кирило Розумовський затверджує державну символіку, яка набуває поширення по всій території Гетьманщини. Так, згідно гетьманського універсалу 1755 р. у сотнях Гетьманщини починають використовувати єдину затверджену печатку, що засвідчувало сприйняття її як єдиного державного символу. В 1758 р. лубенський полковник Іван Кулябко за дорученням гетьмана розробив проект Національного герба – «Козак за мушкетом». Так поняття «Національний герб», не відступаючи від давніх українських традицій, за Кирила Розумовського

Портрет гетьмана Кирила Розумовського.
Худ. Луї Токке, 1758 р.

набуває нового важливого значення як загальнонаціонального символу.

Проте чергова зміна самодержавців на російському престолі поставила під загрозу існування Гетьманщини. В 1763 р. у м. Глухові на зібранні Генеральної старшинської ради гостро піднімалися питання обмеження політичних прав Гетьманщини. Після тривалих дискусій було підготовлено чолобитну полкової і сотенної старшини до імператриці Катерини II, яка містила ряд пунктів, що обґрунтовували важливість незалежної Гетьманської держави. На думку історика З. Когута, ця петиція містила найбільш самостійницькі погляди, які не висловлювалися так відкрито з часів Мазепи. Такі незалежні настрої, що вирували в Гетьманщині в середині XVIII ст., непокоїли імперську владу і, як результат, – 10 листопада 1764 р. імператриця Катерина II видає указ, яким скасовує Гетьманат.

Незважаючи на те, що ці намагання зазнали поразки, ідеї національного державотворення в українців не згасли. Сьогодні, живучи в незалежній державі ми розуміємо, що гетьман Кирило Розумовський є взірцем відданості своїй справі, справжнім патріотом України, а його прагнення залишаються надзвичайно актуальними для кожного з нас.

Проект зображення «Національного герба»
на прапорі Лубенського полку Гетьманської України.
1758 р. ЦДІАК, ф. 51, оп. 1, спр. 1825.

НЕ ЗБАВЛЯЮЧИ ОБЕРТІВ: ЗДОБУТКИ ВІДДІЛУ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНСТВА НІКЗ «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ» У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ ВІДВІДУВАЧІВ ЗА 2019 РІК

**НАТАЛІЯ
ПІСКУН**

організатор
екскурсії
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Туристичний сезон 2019 року для Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» виявився напрочуд насиченим та плідним. Він став прикладом того, що для досягнення поставлених цілей вкрай необхідна наполеглива праця та розуміння головної мети, спрямованої на розвиток закладу. У даній статті ми розглянемо здобутки відділу історії Гетьманства у сфері обслуговування відвідувачів у 2019 році, який пройшов під знаком відзначення 350-річчя заснування гетьманської резиденції в Батурині.

Для того, щоб кожен громадянин України відчув себе частиною єдиного українського культурного простору, для формування почуття патріотизму та історичної свідомості, духовного збагачення громадян на початку екскурсійного сезону 2019 року було оновлено екскурсійний матеріал та відкрито оновлену тимчасову виставку «Ясносельможні гетьмани. Життя для України».

Для зручності та оптимізації проведення розрахункових операцій внесено зміни до Переліку платних послуг, що надаються в заповіднику, та введено в експлуатацію платіжні термінали для безготівкових розрахунків.

З метою залучення та патріотичного виховання молоді, в березні і квітні 2019 р. спільно з ГО «Відродження» організовано та проведено історично-патріотичні квести «Батурин – це МИ» та «Батурин – серце Гетьманщини».

Працівниками відділу докладалися великі зусилля, аби донести до кожного відвідувача значення Батурина, що українці – це єдина нація і кожен повинен розуміти та відчувати свій вплив на суспільство й розвиток держави.

У звітному році територію Цитаделі Батуринської фортеці відвідало 68,3 тисячі осіб, що майже на 20% більше, ніж в 2018 р. В загальному підсумку це складає 34% від кількості відвідувачів заповідника за 2019 р. Таких високих результатів вдалося досягти завдяки організованій роботі усього колективу закладу. Значно вплинули на популяризацію «Гетьманської столиці» висвітлення її діяльності в соціальних мережах, на офіційному сайті, всеукраїнських та регіональних ЗМІ.

Сприяли цьому і якісні зміни в інфраструктурі міста: збільшилася кількість закладів харчування, поліпшилася робота готелів та рекреаційних зон. Просування нового контенту створило додаткові можливості для активного подорожжування країною як громадян України, так і зовнішніх туристів. Відвідувачі мали змогу отримувати позитивні враження про Батурин упродовж не одного дня. Тому 2019-й став екскурсійно-навантаженим не лише у вихідні дні, а й упродовж усьо-

го тижня. Всі музеї заповідника у високій сезоні працюють без вихідних!

«Гарячими» в прямому та переносному сенсі цього слова стали літні місяці. Хоча прийнято вважати, що влітку більшість людей виявляють бажання відпочивати та оздоровлюватися на морі, але цей рік показав, що і для духовного та культурного розвитку громадяни завжди знаходять час. Саме в літній період територію Цитаделі Батуринської фортеці відвідало 28,3 тисячі осіб, що становить 41% від загальної кількості відвідувачів за рік. Такій активності відвідування посприяли організовані заповідником «Гетьманська столиця» щорічний БатуринФест «Шабля» та патріотичний концерт «Viva, Батурин!».

У 2019 році було проведено рекордну кількість екскурсійних обслуговувань – 3068. Для прикладу, в 2018 році екскурсій було 2596, в 2017 – 2933. Це складає 38% від загальної кількості наданих екскурсійних послуг позаповіднику. Тішитєте, що туристи, приїжджаючи до Батурина, бажать не лише побачити музеї та історичні пам'ятки, але й дізнатися якомога більше про історію міста, про його роль у становленні Української держави, про політичну діяльність гетьманів, які пов'язані з героїчними минулими гетьманської столиці.

Особливою популярністю користувалась тимчасова виставка «Ясносельможні гетьмани. Життя для України». Охочих її відвідати в 2019 році було майже на 4 тисячі чоловік більше, ніж в попередньому. Для учнів молодшого та середнього

шкільного віку відділ історії Гетьманства пропонує інтерактивну екскурсію-квест «Таємниці Цитаделі», на якій у 2019 р. побували 975 допитливих відвідувачів.

З кожним роком географія відвідувачів «Гетьманської столиці» розширюється. В минулі роки групи зі Львова та Харкова були більш винятком, ніж закономірністю, але в 2019 році організованих груп з цих міст значно побільшало. Звісно, основний потік туристів багато років поспіль є незмінним – це Київська, Чернігівська та Сумська області. Та цього року до них введено доєдналися групи з Полтави, Дніпра, Житомира, Вінниці, Хмельницького, Запоріжжя, Кропивницького, Одеси та Миколаєва. Не минули увагою Цитадель Батуринської фортеці іноземні туристи – переважно з Польщі, Білорусі, Росії та подинокі відвідувачі з Франції, Китаю, Японії, Великої Британії, Німеччини та Італії.

Багаторічними туристичними партнерами для відділу залиша-

ються туристичні фірми: «Країна UA» (м. Київ), «Відпочинок на всі сто» (м. Київ), «Розова чайка» (м. Суми), «Драйвовий равлик» (м. Київ), «Чернігів-Тур» (м. Чернігів) та «Амур-Тур» (м. Київ). Приємно, що до них в цьому році приєдналися «Мій улюблений Київ» (м. Київ), «Нью-Тур» (м. Харків), «Клуб мандрівників та круїзів «Компас» (м. Дніпро) та «Партнер Тур груп» (м. Хмельницький).

Не збавляючи темпів приросту всіх планових показників та заручившись підтримкою вдячних відвідувачів, відділ історії Гетьманства сміливо вступив в новий 2020 рік з новими планами, ідеями та впевненістю, що ми на вірному шляху!

Селфіконкурс. 2019 р.

Екскурсія для слухачів Києво-Могилянської бізнес-школи. 2019 р.

ЧИ Є НАЙВИЩА НАСОЛОДА, ЯК НАСОЛОДА ТВОРИТИ?

До 100-річчя з Дня народження скульптора Олександра Ситника

**Наталія
СУШКО**

завідувач сектору науково-освітньої роботи НІКЗ «Гетьманська столиця»

У Батурині народилося безліч талановитих особистостей. Серед них і відомий скульптор, член Спілки художників УРСР Олександр Васильович Ситник. Він народився 24 січня 1920 р. в родині кравців. Освіту отримав в Батуринській семирічній школі. Маючи неабиякий хист до малювання, він вже в 16 років написав власний автопортрет. Вирішивши поєднати майбутнє життя з мистецтвом, у 1937 році вступає до Одеського художнього училища – найстарішого художнього навчального закладу України.

Після закінчення 3-х курсів училища, у 1940 р. Олександр Васильович вступає до Ленінградського інституту живопису, скульптури і архітектури (сучасний Санкт-Петербурзький державний академічний інститут живопису, скульптури і архітектури ім. І. Є. Рєпіна).

Друга світова війна не оминула студента Академії мистецтв О. Ситника, який за станом здоров'я був звільнений від військового обов'язку. Коли оголосили мобілізацію на копання окопів до Карельського перешийку – дав свою згоду, а потім записався добровольцем на фронт і вступає до лав 1-ї Василеостровської Добровольчої армії народного ополчення. Вже на початку вересня 1941 р. О. Ситник потрапив у полон. Першим був табір біля м. Резекне (Латвія), далі, взимку 1942 р. – табір військовополонених м. Даугавпілс (Латвія), навесні 1943 р. – о. Узедом, м. Грайфсвальд.

Його друга спроба втечі з полону була успішною. Попри поранення, перейшов лінію фронту на території Польщі і продовжив службу у складі 47-ї армії 1-го Білоруського фронту. 15 березня 1945 р.

в боях під Штеттеном був нагороджений медаллю «За відвагу», але отримав поранення і був доставлений в евако-госпіталь 1154 м. Познань.

У результаті отриманих поранень, у листопаді 1945 р., був демобілізований і поновлений на навчання в Академії. Будучи студентом, Олександр Васильович у 1948 р. бере участь у Всесоюзному конкурсі «Вожді ВКП(б) і Радянська держава» у Москві, на якому отримує першу премію у сумі 20 000 крб. На Всесоюзному конкурсі художніх інститутів здобуває третю премію.

Навесні 1950 р. на «відмінно» захистив дипломну роботу і отримав направлення на роботу викладачем скульптури, малюнку та композиції в Дніпропетровському художньому училищі (сучасний Дніпровський театральний художній коледж). Викладацьку діяльність Олександр Васильович вдало поєднував з художньою творчістю: створював різноманітні скульптури та активно приймав участь у художніх виставках. У 1961 р. взяв участь у виставці, присвяченій 100-річчю з дня смерті Т.Г. Шевченка. Олександр Ситник представив свою композицію, яка була створена на

Олександр Ситник. Фото 1960-х рр.

основі твору Кобзаря «Сон». Робота була придбана Міністерством культури та виставлена в Музеї Т. Шевченка в Каневі. У 1964 р. скульптор виконує ще одну роботу за мотивами поезії Шевченка «Єретик» та дарує її Дніпропетровському училищу.

Влітку 1971 р. Олександр Ситник переїздить до Києва, де влаштовується викладачем Художньо-промислового технікуму (сучасна Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. М. Бойчука). Того ж року стає начальником навчальної частини технікуму.

Вільний від викладацької діяльності час Олександр Васильович проводив у майстернях, одна з яких знаходилася на території Києво-Печерської лаври. Саме в майстернях створювалися нові композиції, в тому числі і пам'ятник Герою Радянського Союзу М.В. Кадуну, встановлений на території Батуринської середньої школи у 1975 р., а в 1990 р. його копія – на території автошколи ДОСААФ м. Бахмач.

Не забував видатний скульптор і про рідний Батурин. Кожного року Олександр Васильович приїздив у батьківський будинок, перетворюючи його в осередок культурної спільноти. Запрошував погостювати і своїх друзів. Частою гостею в Ситників у Батурині була видатна українська художниця Тетяна Яблонська.

Помер скульптор Олександр Ситник на 72 році життя, 2 листопада 1992 року, в м. Києві. Похований на Байковому кладовищі. Його дружина передала до фондів НІКЗ «Гетьманська столиця» щоденники й ескізи робіт відомого батурянина.

Пам'ятник Герою Радянського Союзу Миколі Кадуну у Батурині. Скульптор Олександр Ситник, 1975 р.

ДВІ МОГИЛИ ГРАФА ОЛЕКСІЯ РОЗУМОВСЬКОГО

**ОКСАНА
ТЕРНУЩАК**

молодший науковий співробітник
НКЗ «Гетьманська столиця»

5 квітня 1822 р. в своєму маєтку в м. Почеп помер міністр народної освіти Російської імперії, син гетьмана України Кирила Розумовського – Олексій. «Померлий граф лежав на ліжку, на якому він завжди відпочивав, навкруги нього на колінах, плачучи, стояли його рідні» – згадував головний діловод Почепської економії Никифор Шошонко. Три дні люди зі сльозами на очах прощалися зі своїм благодійником. Дерев'яна труна з тілом графа, оббита темно-вишневою тканиною, стояла на приготованому катафалку у великій залі. 8 квітня об 11 годині ранку труну перенесли до Воскресенського собору, після церковної церемонії Олексія Кириловича поховали в завчасно приготованому склепі.

Почепський маєток О.К. Розумовського успадкувала його донька, княгиня Варвара Репніна-Волконська. Через 17 років Репніні були вимушені продати Почепський маєток графу Клейнміхелю. Побоюючись можливого вандалізму нового господаря, рідні звернулися до імператора з проханням про перенесення праху Олексія Розумовського у Новгород-Сіверський монастир. Прохання задовольнили, після чого розпочалася підготовка до перелоховання. У Почепі для супроводу процесії підготували траурний одяг, смолоскипи, різну провізію, коней та дроги (спеціальний віз) для труни. У Спасо-Преображенському собо-

рі Новгород-Сіверського монастиря також тривали різні підготовчі заходи: готували склеп, різну провізію, столове начиння та посуд для прийому духовенства й інших гостей.

27 липня 1839 р., у присутності духовенства і народу труну з останками Олексія Розумовського вилучили зі склепу Воскресенського собору, відслужили над нею вечірню службу, панахиду. Другого дня, після ранішньої служби і панахиди труну помістили в ковчег, виготовлений із міцних дубових дошок, облих вареною смолою та оббитий тканиною. Його покрили чорним сукном і закріпили на ресорних дрогах, запряжених шістьма кіньми. З Почепу процесію проводжав великий натовп людей. По дорозі до Новгород-Сіверського процесія зупинялася біля церков у Баклані, в Кам'янській Слободі, де служили панахиди. 30 липня перед Новгородом-Сіверським процесія зустрічало багато народу. Труну занесли до Спасо-Преображенського собору Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря, де згодом відслужили вечірню. На другий день, 31 липня, після великої панахиди і промови протоієрея Олексія Ленчевського, О. Розумовського поховали в склепі, влаштованому під підлогою ліворуч від входу, в північній частині собору. Пізніше над могилою

встановили надгробок, перевезений з Почепу, у вигляді паралелограма з червоного мармуру, прикрашений бронзовим розп'яттям і гербом Розумовських, з написом: «Христе Боже Ты еси воскресеніе наше и животь, спаси убо душу раба твоего Алексея. Графъ Разумовскій, сынъ последняго гетмана Малороссіи, генераль-фельд-маршала графа Кирилы Григорьевича и графини Екатерины Іоановны урожденной Нарышкиной. Родился 12 Сентября 1748, служилъ оте-

Надгробок О.К. Розумовського в Спасо-Преображенському соборі Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. Фото першої половини ХХ ст.

честву действительнымъ тайнымъ советникомъ, членомъ государственнаго совета, сенаторомъ и министромъ просвещенія. Беднымъ помощникъ, наукамъ покровитель. Переселился въ вечность въ лето 1822 Апреля 5-го дня. Въ седмицу святыхъ Пасхи».

На початку ХХ ст., коли з необгрунтованих міркувань та рішень грабувалися усипальниці, ця жахлива доля не оминула й поховання Олексія Кириловича. Постраждав і надгробок, він був пошкоджений, але ще знаходився над склепом у соборі. Під час реставрації собору 1999 р. будівельники демонтували і винесли надгробок на подвір'я, згодом його помістили до службового приміщення, де монахи зберігали дрова. Там він, у вигляді вапняково-піщаного блоку та розбитої мармурової плити з епітафією, знаходиться і зараз. Розбита мармурова плита надгробка потребує реставрації. Сьогодні у Спасо-Преображенському соборі, біля місця, де покійся прах Олексія Кириловича, є лише невелика табличка з написом: «На этом месте находился склеп, в котором был захоронен граф Алексей Кирилович Разумовский (1748–1822)».

На нашу думку, українська громадськість і влада має докласти максимум зусиль для відновлення історичної справедливості та шанування місця поховання Олексія Розумовського – сина гетьмана України і державного діяча часів Російської імперії, а також реставрації оригінальних частин його надгробка – перлини меморіальної пластики ХІХ ст.

Спасо-Преображенський собор, м. Новгород-Сіверський. Фото 2019 р.

БАТУРИНСЬКИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІТЕКТОРА АНДРІЯ БІЛОГРУДА

**Тетяна
ОКСИнь**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Андрій Євгенович Білогруд – відомий зодчий початку ХХ ст. українського походження (народився в Житомирі). Серед визначних проєктів Андрія Євгеновича на теренах України – садибні споруди на Київщині та Чернігівщині. Це, зокрема, пташник у садибі барона Михайла Олива у Качанівці, будинок для персоналу цукрового заводу Павла Харитоненка в с. Парафіївці. Також архітектор відомий своїм проєктом першої реставрації палацу Кирила Розумовського у Батурині. Саме ролі А. Білогруда у дослідженні та збереженні цієї унікальної пам'ятки архітектури присвячено дану статтю.

У роки навчання в Академії мистецтв (1901–1909 рр.) Андрій Білогруд зарекомендував себе як талановитий художник. Саме це посприяло тому, що в 1907 р. від Академії мистецтв його направляють до Батурина із завданням замальовувати та зробити обміри батуринського палацу. У 1908 р. матеріали, підготовлені і надані архітектором, було розглянуто на XIV Всеросійському археологічному з'їзді. Саме тоді було вкотре звернуто увагу на долю пам'ятки архітектури XVIII ст. – палац гетьмана Кирила Розумовського, та піднято питання його реставрації. У 1911 р. Товариство захисту і збереження в Росії пам'яток мистецтва й старовини, у віданні якого на той час перебував палац, відрядило до Батурина архітектора А. Білогруда та відомого мистецтвознавця, безпосереднього учасника реставрації Г. Лукомського. Вони розробили план реставрації та склали кошторис, який становив 45–50 тис. руб. У 1911–1913 рр. Андрій Білогруд очолив реставраційні роботи.

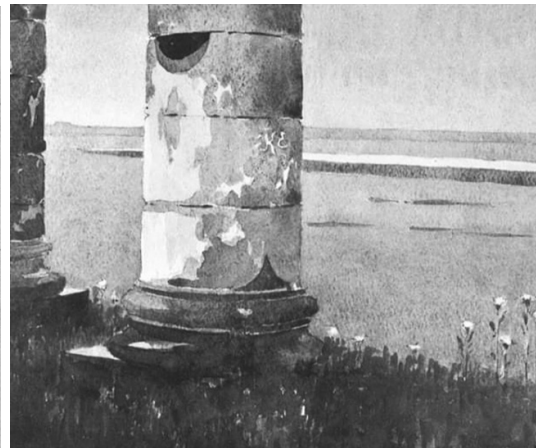
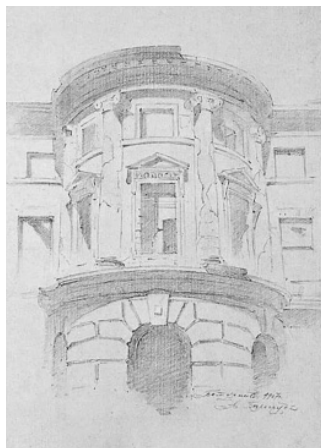
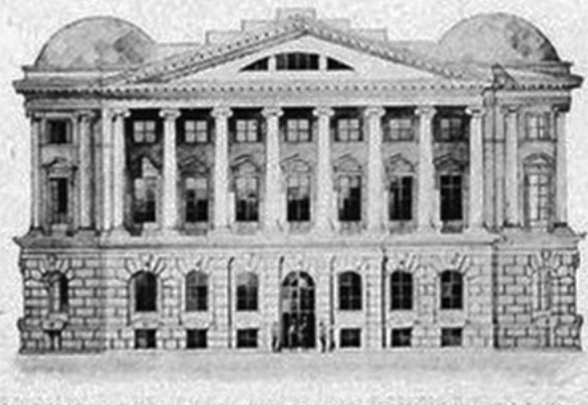
У цьому ж 1911 р., в архітектурному щорічнику Співки архітекторів-художників Андрій Євгенович публікує свій проєкт реставрації палацу Кирила Розумовського в Батурині. За кожної нагоди він намагається привернути до пам'ятки увагу громадськості. На XIV з'їзді Імператорської спілки архітекторів, який відбувся 28 лютого 1912 р. у Петербурзі, архітектор виступає з доповіддю «О Батуринском дворце графа К.Г. Разумовского в Черниговской губернии». Інформацію, що стосувалася його доповіді, представлено в журналі «Зодчий». З цієї публікації ми дізнаємося, що під час виступу Андрій Євгенович розповів про своє перше знайомство з пам'яткою, історію палацу, його тодішній стан та презентував хід реставраційних ро-

біт, використавши власні ілюстраційні матеріали планів та фасадів будівлі.

По собі Андрій Євгенович залишив цінну джерельну спадщину. Сьогодні достеменно відомо, що він виконав фотографування палацу, зокрема, ліпнини в його інтер'єрі та екстер'єрі. І якщо фото палацу А. Білогруда та текст доповіді досі не виявлено, то оригінали його креслеників зберігаються у Державній науковій архітектурно-будівельній бібліотеці ім. В.Г. Заболотного (м. Київ). Крім того, авторству Білогруда належать і акварельні замальовки пам'ятки.

Ці матеріали – цінне джерело у вивченні долі палацово-паркового ансамблю у ХХ ст., тому актуальними залишаються пошуки фото Батуринського палацу роботи Андрія Білогруда.

*Проект
реставрації палацу
Кирила Розумовського
А. Білогруда.
Щорічник Співки
архітекторів-
художників,
1911 р.*

*Замальовки А. Білогруда «Фрагмент Батуринського палацу». 1907 р.
і «Садиба в Батурині». 1907 р.*

ПОСУД БАТУРИНСЬКОГО ГЕТЬМАНСЬКОГО ДВОРУ

**ОКСАНА
СОХАНЬ**

молодший науковий співробітник
НКЗ «Гетьманська столиця»

Батурин тривалий час був місцем перебування гетьманів та органів державної влади, культурним та політичним центром Гетьманщини. До нього на з'їзди збиралася козацька старшина, тут приймалися іноземні посольства.

Зокрема, збереглися відомості, що мінімум 2 рази на рік гетьмани Іван Самойлович та Іван Мазепа у Батурині збирали урядові наради. І. Мазепа у славетній гетьманській столиці неодноразово приймав московські та французькі посольства. Як фіксують джерела, кожне засідання та прийом високоповажних гостей завжди завершувався пишним бенкетом. Представники влади своє становище підкреслювали предметами побуту, зокрема, вишуканим посудом. Гетьманський посуд вражав своїм багатством. Свідченням цьому є археологічні знахідки та описи скляного, срібного, золоченого, фарфорового посуду гетьманів І. Самойловича та І. Мазепи, який свого часу використовували для сервірування бенкетних столів.

Зі списку речей гетьмана Самойловича маємо інформацію про вишуканий срібний та позолочений посуд, що належав гетьманові: 77 кубків, 60 кружок, 196 стаканів, 9 сільниць, 3 горщики, 46 тарілей, 60 тарілок, 181 ложка, 3 фарфорові чаші. Документи зберегли спогади й про посуд гетьмана Мазепи: 24 срібних ложок, ножів та виделок, пара великих срібних ножів.

У 2005 р. на місці гетьманського будинку на Цитаделі було віднайдено знач-

ну кількість фрагментів скляних виробів різного функціонального призначення. Вивчаючи археологічні рештки споруд, що були житлами козацької старшини, дослідники знаходять фрагменти різноманітних скляних посудин: пляшок і кварт, склянок, чарок та фужерів на ніжках. В ході археологічних досліджень службової будівлі («куреня-вартівні») замської резиденції І. Мазепи на Гончарівці було віднайдено фрагменти тарілок з молочно-білого скла з рослинним орнаментом та фрагменти різьблених келихів з богемського скла.

Потрібно відмітити, що старшина не лише купувала предмети столового посуду за кордоном, у Чехії та Німеччині, а й замовляла їх у місцевих майстрів. Так, на замовлення гетьмана Мазепи майстер Іван Равич з 1703 року працю-

пулярним, що його експортували не лише до Москви, а й у Польщу, Валахію та Туреччину. Посуд майстри могли оправляти й золотом («12 ложок позолочених, зі стебельцями крученими») було у складі майна Самойловича), із зображеннями тварин і міфічних істот, прикрашали дорогі камінням. Серед відомих київських золотарів слід згадати Романа Якимовича, Олексія Іщенко, Івана Давидовича, що надавали гетьманському посуду ошатного вигляду.

Робили також складні фігурні посудини у вигляді діжок або гарбузів, ведмедів, коней, баранів, котів, сов: «кубок кот», «кубок конь». Зі срібла зазвичай виготовляли кубки, кухлі, чарки, сільнички, блюда, тарілки, ковші. Кубки та чашки іноді мали кришечки, які кріпилися за допомогою шурупів. Їх також прикрашали різним візерунком, позолотою, емаллями. Необхідним додатком до столового посуду були й ложки, виделки та ножі зі срібними ручками.

Побутова культура гетьманів була настільки високою, що вони брали з со-

Чарка з написом «Іоанна Мазепи»,
XVIII ст. З фондової колекції ЧОІМ
ім. В. Тарновського.

Кухоль Івана Мазепи, початок XVIII ст.
З фондової колекції ЧОІМ
ім. В. Тарновського.

бою у подорожі та походи й статусний посуд. В одній із польських анонімних газет є згадка проходу І. Мазепи: «Вигляд ясно-вельможного пана гетьмана, намети, срібний посуд в усьому можуть дорівнювати королівським». Ціни на срібний та скляний посуд були значно вищими і придбати його могли лише представники елітарних верств населення. Так, на початку XVIII ст. шість срібних ложок та шість чарок коштували 13 рублів, позолочений кубок – 55 рублів. (Для порівняння: вартість коня на той становила від 5 до 35 рублів).

Огляд цих предметів побуту дає можливість говорити про розкіш та витонченість аристократичного Батурина періоду Гетьманщини.

Виготовляли майстри скляні цукорниці, чайниці, вазочки і чорнильниці, блюда різних форм, які оздоблювали ліпленням і розписами. До речі, українське («черкаське») скло було настільки по-

пулярним, що його експортували не лише до Москви, а й у Польщу, Валахію та Туреччину. Посуд майстри могли оправляти й золотом («12 ложок позолочених, зі стебельцями крученими») було у складі майна Самойловича), із зображеннями тварин і міфічних істот, прикрашали дорогі камінням. Серед відомих київських золотарів слід згадати Романа Якимовича, Олексія Іщенко, Івана Давидовича, що надавали гетьманському посуду ошатного вигляду.

Робили також складні фігурні посудини у вигляді діжок або гарбузів, ведмедів, коней, баранів, котів, сов: «кубок кот», «кубок конь». Зі срібла зазвичай виготовляли кубки, кухлі, чарки, сільнички, блюда, тарілки, ковші. Кубки та чашки іноді мали кришечки, які кріпилися за допомогою шурупів. Їх також прикрашали різним візерунком, позолотою, емаллями. Необхідним додатком до столового посуду були й ложки, виделки та ножі зі срібними ручками.

Побутова культура гетьманів була настільки високою, що вони брали з со-

ДО ВАШОЇ КНИЖКОВОЇ ПОЛИЦІ

На початку 2020 року вийшов довгоочікуваний другий том «Віденського архіву гетьманського роду Розумовських». Його упорядкування та підготовку до друку здійснила кандидат історичних наук Світлана Потапенко.

Цим виданням продовжено публікацію джерел із фамільного зібрання Розумовських у Відні. До другого тому увійшов текст тримовного панегирика «Філософія Арістотелева...», складеного на честь Олексія і Кирила Розумовських поетом, філософом, префектом Київської академії Михайлом Козачинським. Твір було видано Києво-Печерською друкарнею у співпраці з Львівською єзуїтською і Львівською братською друкарнями у 1745 р.

Над його оздобленням працювали Григорій Левицький та Іван Филипович. У додатках до тому вміщено тексти пов'язаних творів М. Козачинського, виявлених у бібліотеках і музеях України: «Августійшею, непобідимий імператрици...» (Київ, 1744 р.), «De adventu in ÆUkraniam Elisabethae Petrownae...» (Вроцлав, 1744 р.), «Благоутробіє Марка Аврелія Антоніна...» (Київ, 1744 р.; Львів, 1745 р.), «На триумфальних Києво-Печерських воротах...» (Київ, 1744 р.) та «Кант в триумфальних Києво-Печерських воротах» (Київ, 1744 р.).

Видання буде цікаве науковцям, студентам та всім, хто цікавиться історією українських аристократичних родів.

КНИЖКА ЗІ ЗБІРКИ ІЛЬКА БОРЩАКА В КОЛЕКЦІЇ НІКЗ «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

**НАТАЛІЯ
ДРОБЯЗКО**

заступник
завідувача відділу
«Палац гетьмана
К. Розумовського»

Ілько Борщак (19 липня 1892 р. – 11 жовтня 1959 р.) – історик, публіцист, літературознавець. Велику частину свого життя прожив у Парижі, де активно займався науковою працею. У 1938 р. І. Борщак заснував кафедру українознавства в Національній школі східних мов у Парижі. Його творча спадщина налічує 400 наукових та публіцистичних праць, написаних українською та французькою мовами, серед яких виділяються фундаментальні теми: історія козаччини XVII ст.; гетьман І. Мазепа і мазепинці; суспільно-політичний рух у Східній Україні; історія української дипломатії та культури. Його праці по декілька разів перевидувалися у 90-х рр. XX ст. Особливу зацікавленість у нас викликають праці І. Борщака, які розкривають історичні сторінки життя родини Орликів, серед них: «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV» (1932 р.); «Пилип Орлик. Вивід прав України. З рукопису родинного архіву Дентевіль у Франції» (1924 р.); «Гетьман Пилип Орлик і Франція» (1924 р.).

Саме І. Борщак перший зацікавився життєвою дорогою гетьманича Г. Орлика. У розвідці «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV», виданій в 1932 р. у львівському видавництві «Червона калина» він вперше відтворив життя похресника І. Мазепи. У книжці описується справді дивовижне життя й діяльність Г. Орлика, що народився в Батурині, а закінчив життя у Франції. Незважаючи на певні неточності та міфи, йому належить заслуга першовідкривача та ініціатора інтересу до «сина України у французькій дипломатії».

Науковці НІКЗ «Гетьманська столиця» два роки працювали над міжнародним виставковим проектом «Григорій Орлик: видатний син видатного батька України. Повернення на Батьківщину», який урочисто відкрився у палаці гетьмана Кирила Розумовського у травні 2019 р. Концепція виставки побудована на праці І. Дмитришин «Григорій Орлик, або Козацька нація у французькій дипломатії». Ірина Дмитришин – куратор проекту, історик, перекладач, завідувач кафедри українських студій у Національному інституті східних мов і культур у Парижі. Саме І. Дмитришин передала до фондової колекції перше видання книги Ілька Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV». Особливо цінним з історичної точки зору є те, що ця книжка належала самому автору. Більше року ми шукали на аукціонах та у приватних колекціонерів України першовидання і навіть не мріяли отримати

особисту річ самого Борщака! Книжка відразу зайняла чільне місце в експозиції та повністю розкрила шостий розділ виставки «Збережена пам'ять».

Окремої уваги заслуговує і екслібрис І. Борщака, яким прикрашена книжка. Я. Федорук та В. Ченцова у праці «До історії книгозбірні Ілька Борщака» детально описують екслібрис, яким користувався І. Борщак. Виявляється, автором екслібрису був Іван Мозалевський, український художник і графік, що у 1926–1928 рр. працював у газеті «Українські вісті» в Парижі, редактором якої був І. Борщак.

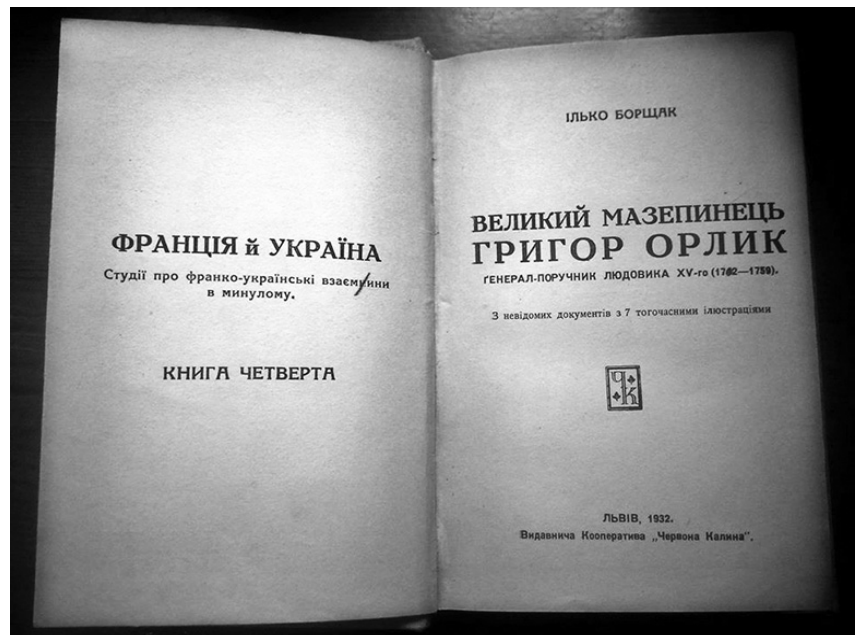
На малюнку зображено яскраву пам'ятку українського бароко – браму Заборовського, споруджену в 1746 р. як західний парадний в'їзд до резиденції київських митрополитів біля Софіївського собору Києва. Головна композиція екслібриса – брама, яка стоїть на високому правому березі Дніпра, видно дерева на пагорбі і сам Дніпро, по якому пливе човен. Далі тонкими мистецькими лініями окреслено панораму Подолу з Києво-Могилянською академією, будиночками і церквами, що були зведені І. Мазепою. Усе символізує творчі впадолюбання І. Борщака, пов'язані з епохою Івана Мазепи, Пилипа й Григорія Орликів, Андрія Войнаровського та ін.

У верхній частині композиції по обидва боки від брами напис строгим академічним шрифтом: «Ex libris Ilko Borschak». У нижній частині – розгорнута книга з цитатою Вольтера, на лівій стороні напис французькою мовою: «L'Ukraine a toujours aspiré à être libre... Voltaire». На правій – український переклад «Україна завжди прагнула бути вільною... Вольтер». Внизу під книгою зліва підпис художника: «[Ivan] Mozalevsky fecit», а справа – дата і місце створення екслібриса в Парижі у 1927 р. «Anno MCMXXVII Lutecia».

Екслібрис Ілька Борщака.
Худ. Іван Мозалевський, 1920-ті рр.

Символічно, що книжка Вольтера «Історія Карла XII» та цитата з неї «Україна завжди прагнула бути вільною. Але оточена Росією, володіннями великого султана та Польщею, їй потрібно було шукати захисника. Вона спочатку подалася під захист Польщі, яка поводитися з нею як зі служницею. Відтоді вона віддалася Московиту, який перетворив її на рабину...» розпочинає перший розділ виставкового проекту. А книжка І. Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV» з екслібрисом, на якому ідентичні слова Вольтера, – закінчує його.

Книжка І. Борщака «Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV (1702–1759 рр.)».

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАТУРИНСЬКОЇ «ПРОСВІТИ»

**Зоя
СНІЖОК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

З початком революційних потрясінь, що почалися в Російській імперії у 1917 р., українці отримали шанс на національне самовизначення. Зусиллями української інтелігенції активно починають відновлювати свою діяльність громадські організації товариства «Просвіта». Метою їх діяльності був культурний розвиток, піднесення національної свідомості українців. Дуже швидко мережа «Просвіт» з повітових міст поширюється і на сільську місцевість. На початку 1918 р. товариство почало діяти і в Батурині.

Наразі маємо досить обмежену кількість документальних джерел про діяльність Батуринської «Просвіти». Розширити джерельну базу з вивчення цього питання допоможе виявлена у архіві Управління Служби безпеки України в Чернігівській області слідча справа щодо учасників товариства «Просвіта» у Батурині.

30 травня 1920 р. за розпорядженням начальника Особливого відділу Всеросійської надзвичайної комісії при революційній военній раді 12-ї армії Робітничо-селянської Червоної армії на підставі агентурних повідомлень, які містяться в архівно-слідчій справі, було заарештовано 14 членів батуринської «Просвіти» (з них троє жінок). Їх звинуватили в участі у нелегальній «петлюрівській» організації. Арешт відбувся під час репетиції вистави «Жидівка-вихрестка» (за романтично-побутовою драмою українського письменника І. Тогобочного). Упродовж двох днів по цьому були допитані всі затримані та складені протоколи допитів.

З матеріалів архівно-слідчої справи можна дізнатися про деякі аспекти діяльності «Просвіти» у м. Батурині. Зокрема, що товариство нараховувало близько 30 членів. Це були молоді безпартійні люди, які належали до різних прошарків суспільства. Так, Олімпіада Христофорівна Мезь та Микола Іванович Іващенко працювали вчителями в Батурині, Петро Іванович Іващенко – фельдшером, Микола Якович Домашенко працював у власному селянському господарстві, Михайло

Іванович Локтев, син псаломщика батуринської Воскресенської церкви – ливарник. Багато з просвітян були студентами різних навчальних закладів. Зокрема, голова організації Георгій Олександрович Карнаух навчався на медичному факультеті Київського університету, Василь Васильович Стокоз – на юридичному факультеті, а Дмитро Федотович Карнаух – на природничому факультеті цього ж навчального закладу, Олександр Васильович Стокоз був студентом Херсонського університету. Керівними органами Товариства були Рада «Просвіти», яка складалася з 10 осіб, та її голова. Збори організації проводилися один раз на тиждень у будинку просвітянина Олександра Васильовича Стокоза. Батуринська організація діяла в мережі «Просвіт» Конотопського повіту, у м. Конотоп раз на місяць проводились повітові збори просвітян.

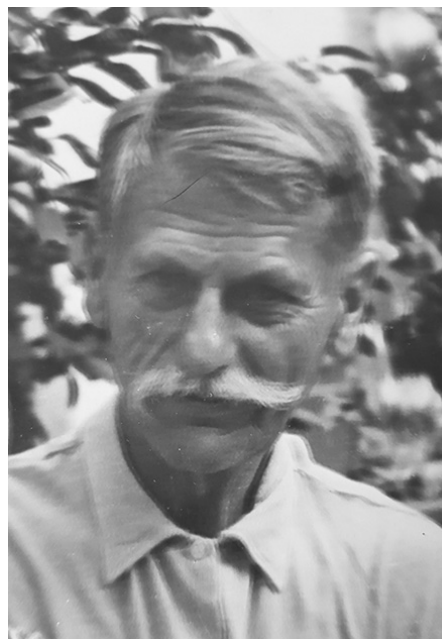
При батуринській «Просвіті» активно діяв драматичний гурток, який виконував театральні постановки силами учасників Товариства. З матеріалів архівно-слідчої справи дізнаємось і про те, що організація мала свою книгозбірню. Свідок в справі П.П. Москалець «звинувачував» просвітян у намірах мати у бібліотеці товариства виключно українські книги та заборонити вживати російську мову в приміщенні організації.

13 червня 1920 р. постановою Особливого відділу ВНК при реввоенраді 12-ї армії справу щодо батуринських просвітян було припинено. Жоден з заарештованих не підтвердив свою участь у нелегальній «петлюрівській» організації, всі вони стверджували, що діяльність «Просвіти» мала виключно культурно-просвітницький характер. Шістьох членів «Просвіти», а саме Георгія Корноуха, Михайла Локтева, Миколу Домашенка, Андрія Ситника, Катерину Стокоз та Миколу Іващенко було звільнено під підписку про лояльність до радянської влади. А Іван Лукич Новохацький підлягав відправці на Кавказький фронт.

У подальшому більшовицьке керівництво стало на шлях радянізації «Просвіт». У липні 1920 р. було вироблено зразковий статут «Просвіт», за яким товариства будували свою роботу на класовому принципі, перетворювалися на придатки до радянської Наросвіти і втрачали свою національну суть. А з 1921 р. радянське керівництво бере курс на закриття цих організацій.

Олександр Стокоз. Фото 1936 р.

Микола Іващенко. Фото 1962 р.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013
Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М.М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 1812.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)
Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)
Зозуля Сергій Юрійович
Огієвська Руслана Іванівна
Новік Оксана Андріївна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії